

Sądowa ocena szczerości przekonań religijnych

Streszczenie

W artykule podjęto kwestię dopuszczalności, zasadności, a przede wszystkim kryteriów sądowej oceny szczerości przekonań religijnych strony postępowania, np. poborowego odmawiającego odbywania służby wojskowej z powołaniem się na religijny sprzeciw sumienia, więźnia domagającego się diety zgodnej z deklarowaną religią czy osoby starającej się o status uchodźcy z powodu prześladowań z przyczyn religijnych. Po pierwsze wskazano, że ponoszenie przez państwo, społeczeństwo i osoby trzecie kosztów akomodacji roszczeń fałszywie opartych na wolności religijnej uzasadnia potrzebę weryfikowania szczerości wyznawcy w przypadkach wątpliwych. Po drugie, zwrócono uwagę, że ocena tego, czy osoba rzeczywiście żywi określone przekonania religijne, jest czymś innym od niedopuszczalnej – gdyż pogwałcającej wymóg neutralności religijnej państwa – sądowej oceny prawdziwości tych przekonań. Po trzecie analizie poddano kilka wyznaczników szczerości, jak zgodność przekonań religijnych wyznawcy z jego postępowaniem, posiadanie stosownej wiedzy religijnej, gotowość poniesienia pewnych ciężarów w zamian za możliwość niesprzeniewierzenia się swojej wierze czy brak ukrytych niereligijnych motywów powołania się na wolność religijną. Autor, broniąc możliwości oceny szczerości przekonań religijnych przez judykaturę, jednocześnie opowiada się za tym, aby sąd dokonywał tej oceny kontekstualnie, a w ramach pewnej powściągliwości niedające się usunąć wątpliwości rozstrzygał na korzyść wyznawcy.

Słowa kluczowe

Szczerość, wolność religijna, akomodacja przekonań religijnych, orzecznictwo.

1. Wprowadzenie

Przedmiotem opracowania jest problematyka dopuszczalności, zasadności i kryteriów weryfikowania przez sąd szczerości przekonań reli-

¹ Dr hab. Grzegorz Maroń, prof. Instytutu Nauk Prawnych Uniwersytetu Rzeszowskiego, ORCID: 0000-0002-3861-9103.

gijnych strony postępowania, na których opiera ona swoje roszczenie umocowane w konstytucyjnie, konwencyjnie czy ustawowo chronionej wolności wyznania². Kwestia szczerości wyznawcy przejawia prawną relewantność na gruncie wewnątrznie różnorodnych i do pewnego stopnia krzyżujących się kategorii spraw, niekiedy trafiających na drogę sądową, jak czynienie użytku z klauzuli sumienia³, pełnienie służby zastępczej w miejsce zasadniczej służby wojskowej⁴, czy szerzej uwzględnianie religijnego sprzeciwu sumienia wobec prawa powszechnie obowiązującego, np. antydyskryminacyjnego⁵, akomodacja potrzeb religijnych pracownika, ucznia⁶, pacjenta⁷ czy więźnia⁸, uzyskanie statusu uchodźcy⁹, dyskryminacja pracownika ze względu na religię oraz odstępianie od zasady równego traktowania w zatrudnieniu¹⁰.

Punktem odniesienia dla czynionych rozważań oraz argumentacyjnym wsparciem dla formułowanych spostrzeżeń i wniosków są ustalenia obcojęzycznej doktryny prawniczej oraz orzecznictwo, zwłaszcza sądów krajów anglosaskich i Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. W polskiej jurysprudencji tytułowe zagadnienie dotychczas nie stanowiło przedmiotu analiz, będąc jedynie sygnalizowanym¹¹. Podobnie w rodzi-

² Zob. A. S u, *Judging Religious Sincerity*, *Oxford Journal of Law and Religion* 2016, vol. 5, nr 1, s. 28–48.

³ Zob. art. 39 ustawy z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentysty (tekst jedn. Dz. U. z 2022 r., poz. 1731).

⁴ Zob. art. 559 ustawy z dnia 11 marca 2022 r. o obronie Ojczyzny (tekst jedn. Dz. U. z 2022 r., poz. 2305).

⁵ Zob. postanowienie SN z dnia 14 czerwca 2018 r., sygn. II KK 333/17, LEX nr 2521644.

⁶ Zob. art. 42 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, (tekst jedn. Dz. U. z 2022 r., poz. 1435); rozporządzenie Ministrów Pracy i Polityki Socjalnej oraz Edukacji Narodowej z dnia 11 marca 1999 r. w sprawie zwolnień od pracy lub nauki osób należących do kościołów i innych związków wyznaniowych w celu obchodzenia świąt religijnych niebędących dniami ustawowo wolnymi od pracy, Dz. U. z 1999 r., Nr 26, poz. 235.

⁷ Zob. art. 36–37 ustawy z dnia 6 listopada 2008 r. o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta (tekst jedn. Dz. U. z 2022 r., poz. 1876).

⁸ Chodzi np. o możliwość wykonywania praktyk religijnych i korzystania z usług religijnych przez więźnia, otrzymywania przez osadzonego diety zgodnej z wymogami religijnymi czy o możliwość zgolenia bądź zapuszczenia zarostu w poszanowaniu tych wymogów. Zob. art. 106 § 1, art. 109 § 1 oraz art. 116a pkt 9 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. kodeks karny wykonawczy (tekst jedn. Dz. U. z 2021 r., poz. 53).

⁹ Zob. art. 13 ust. 1 ustawy z dnia 13 czerwca 2003 r. o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (tekst jedn. Dz. U. z 2022 r., poz. 1264).

¹⁰ Zob. art. 11³, art. 18^{3a} § 1 oraz art. 18^{3b} § 4 ustawy z dnia 26 czerwca 1974 r. kodeks pracy (tekst jedn. Dz. U. z 2022 r., poz. 1510).

¹¹ J. Fałski, *Nowe tendencje interpretacyjne w orzecznictwie ETPC z zakresu prawa do wolności myśli, sumienia i religii*, *Studia Prawnicze* 2018, nr 2, s. 45; W. Brzozowski, *Sprzeciw sumienia wobec świadczeń na rzecz obrony*, *Przegląd Sądowy* 2022, nr 3, s. 49.

mym orzecznictwie szerzej nie podjęto kwestii weryfikacji szczerości religijnych przekonań od strony konceptualnej, interpretacyjnej czy metodologicznej. Z rzadka w ogóle kwestia ta jest wprost sygnalizowana przez polskie sądy w kontekście dowodowym rozpoznawanych spraw.

Przykładowo w sprawie o naruszenie dóbr osobistych poprzez nakazanie więźniowi przez dyrekcję zakładu karnego zgolenia brody noszonej przez niego z przyczyn religijnych Sąd Okręgowy w Krakowie i Sąd Apelacyjny w Krakowie przyjęły, że powód „nie wykazał fundamentalnego faktu, a mianowicie, że faktycznie był wyznawcą tej religii”, której manifestacją miało być noszenie zarostu. W wyroku sądu odwoławczego kwestię szczerości przekonań religijnych więźnia przedstawiono dość chaotycznie. „Uzasadnione wątpliwości co do wiarygodności powoda i wywodzonego przez niego roszczenia” oparto na tej okoliczności, że więzień w sposób niekonsekwentny deklarował swoją religijną afiliację w pismach procesowych i tych kierowanych do dyrektora zakładu karnego¹². Z kolei w sprawie o odmowę przyznania statusu uchodźcy Naczelny Sąd Administracyjny w Warszawie podkreślił, iż „szczerość przekonań politycznych, religijnych lub moralnych danej osoby, lub względów sumienia przy odmowie służby wojskowej musi być ustalona przez dokładne zbadanie jej osobowości i motywów działania” i dlatego też – uznawszy, że ustaleń takich nie poczyniono – uwzględnił skargę na decyzję Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji¹³.

W praktyce szczerość wyznawcy jest istotna zwłaszcza w tych sprawach, gdzie istnieją pozareligijne korzyści ze skutecznego powołania się na wolność wyznania, tj. gdy przepisy przewidują pewne poniekąd preferencyjne traktowanie osób wierzących, jak w przypadku zwolnienia ich z określonego obowiązku (ciężaru), np. ze służby wojskowej. Błędnym byłoby jednak zawężać doniosłość tytułowej problematyki do akomodacji przekonań i praktyk religijnych. Nawet uznawszy, że konkretne zachowanie jest bezprawne czy kryminalne, wciąż kwestia szczerości religijnej motywacji jego podjęcia i szczerości postrzegania jego religijnej natury może być istotna dla oceny prawnych skutków tego zachowania. Przykładowo, o ile posiadanie marihuany nie traci charakteru przestępstwa także wówczas gdy używa jej wyznawca rastafarianizmu w ramach ob-

¹² Wyrok SA w Krakowie z dnia 24 kwietnia 2018 r., sygn. I ACa 1217/17, LEX nr 2523967.

¹³ Wyrok NSA w Warszawie z dnia 14 grudnia 2000 r., sygn. V SA 2383/99, LEX nr 49887. Podobnie w ocenie K. Bema „fundamentalną kwestią dla rozstrzygnięcia sprawy jest kwestia szczerości poglądów religijnych” skarżącego. K. B e m, Glosa do wyroku NSA z dnia 14 grudnia 2000 r., sygn. V SA 2383/99, LEX/el. 2008. Zob. też wyrok WSA w Warszawie z dnia 16 czerwca 2008 r., sygn. V SA/Wa 41/08, LEX nr 513508; wyrok NSA we Wrocławiu z dnia 11 lutego 1991 r., sygn. SA/Wr 57/91, LEX nr 10186.

rzędów religijnych, to jednak dla ustalenia wymiaru kary ważne pozostaje – zgodnie z dyrektywą wymiaru kary nakazującą uwzględnić motywację sprawcy (art. 53 § 2 k.k.) – to, czy oskarżony szczerze powołał się na argumenty religijne, czy też religijna linia obrony została zmyślona na użytek postępowania sądowego¹⁴.

Ze względu na potrzebę językowej zwięzłości w opracowaniu używane jest sformułowanie o weryfikowaniu czy kontrolowaniu szczerości religijnych przekonań, co stanowi pewne konceptualne uproszczenie. W sensie ścisłym bowiem chodzi o szczerość osoby powołującej się na przekonania religijne czy na powiązaną z nimi praktykę postępowania. Innymi słowy, pytanie dotyczy tego, czy rzeczywiście dana osoba żywi konkretne przekonania, które deklaratywnie czyni podstawą dochodzonych na drodze sądowej roszczeń, albo czy traktuje konkretne zachowanie – które chce podjąć lub uniknąć – jako nakazane bądź zakazane przez wyznawaną przez nią religię. Przykładowo, czy więzień naprawdę z przyczyn religijnych domaga się określonej diety¹⁵, a przedsiębiorca ze względu na wyznawane przekonania religijne odmawia świadczenia konkretnej usługi, czy też powołanie się na wolność religijną jest udawaną racjonalizacją danego postulatu bądź zachowania.

Powołanie się przed sądem na wolność religijną – zwłaszcza w sprawach akomodacji roszczeń religijnego sumienia – wymaga, aby dany system wierzeń był religią, określona praktyka czy poglądy, które strona postępowania chce podjąć czy postąpić z nimi w zgodzie były wyrazem tego właśnie systemu wierzeń, a ponadto osoba ta szczerze wierzyła w to, co twierdzi. Sama zatem szczerość nie przesądza, ale warunkuje możliwość uwzględniania roszczeń opartych na wolności wyznania. Inne kwestie, jakie w sprawach angażujących tę wolność sądy biorą pod uwagę to m.in. czy konkretny wymóg prawa lub decyzja władzy bądź podmiotu prywatnego stanowi ingerencję w wolność religijną, stopień intensywności reglamentacji wolności religijnej, uzasadnienie i motywy tej ingerencji, spełnienie wymogu proporcjonalności itp. Zdarza się, że w prawniczej literaturze przedmiotu, także polskiej, szczerość religijnych przekonań i jej weryfikowanie są mylone czy utożsamiane właśnie z powyżej nadmienionymi kwestiami¹⁶.

¹⁴ Wyrok SR Gdańsk-Południe z dnia 9 lutego 2017 r., sygn. II K 1555/15, LEX nr 2246583,

¹⁵ Wyrok SR w Starogardzie Gdańskim z dnia 16 grudnia 2015 r., sygn. I C 167/11, LEX nr 2020623.

¹⁶ Zob. np. K. D y d a, Analiza tendencji w orzecznictwie Sądu Najwyższego USA w zakresie ochrony wolności sumienia i wyznania, <https://ordoiuris.pl/wolnosc->

Zwykle sąd nie jest pierwszym podmiotem weryfikującym szczerość religijnych przekonań w danym przypadku czy w ogóle *sua sponte* podnoszącym tę kwestię. Z reguły stoi ona u genezy sporu bądź ujawnia się w kontekście sporu pomiędzy wyznawcą a innym organem władzy czy stroną trzecią (np. pracodawcą). Weryfikacja szczerości nie jest też zasadniczym przedmiotem postępowania sądowego, lecz procesowo stanowi element w rozważaniach właściwych dla danej sprawy karnej, cywilnej czy sądowno-administracyjnej w ten czy w inny sposób angażującej wolność wyznania.

2. Pojęcie religijnej szczerości

Dość zgodnie w orzecznictwie przyjmuje się, że weryfikacja szczerości przekonań religijnych jest ustaleniem faktycznym (odnośnie do stanu faktycznego), a zatem łączy się z kwestią dowodową, a nie jurydyczną¹⁷.

Szczerość jest rozumiana w kategoriach „prawdomówności”, „autentyczności”, „uczciwości”, „wiarygodności”, „dobrej wiary”¹⁸. Jednym z nielicznych przykładów nieco szerszych rozważań konceptualnych w odniesieniu do szczerości przekonań religijnych poczynił kanadyjski Sąd Najwyższy, dla którego „szczerość wierzenia oznacza po prostu uczciwość wierzenia, a rolą sądu jest upewnienie się, że obecnie podawane wierzenie jest w dobrej wierze, nie jest fikcyjne, ani kapryśne, ani też sztuczką”¹⁹. Dochodzenie co do szczerości osoby powołującej się w postępowaniu sądowym na wolność religijną „ogranicza się do pytania, czy (osoba ta) w istocie chce oszukać sąd”²⁰.

W literaturze przedmiotu wyróżnia się trzy rodzaje nieszczerości. Po pierwsze, nieszczerość co do istnienia danej religii, jak w przypadku tzw. *joke religions* i fałszywych religii. W tym typie nieszczerość krzyżuje się z powyżej nadmienionym wymogiem istnienia religijnego systemu wierzeń jako warunku powołania się na wolność wyznania. Po drugie, nieszczerość

sumienia/analiza–tendencji–w–orzecznictwie–sądu–najwyższego–usa–w–zakresie–ochrony–wolności.

¹⁷ U.S. v. Seeger, 380 U.S. 163, 185 (1965); Cavin v. Mich. Dep't of Corr., 927 F.3d 455, 459 (6th Cir. 2019); Regina v. Secretary of State for Education and Employment and Others (2005) UKHL 15 (pkt 22); Syndicat Northcrest v. Amselem, 2004 SCC 47, (2004) 2 SCR 551, 553.

¹⁸ Burwell v. Hobby Lobby Stores, Inc., 573 U.S. 682, 725 (2014); Kay v. Bemis, 500 F.3d 1214, 1219 (10th Cir. 2007); Snyder v. Murray City Corp., 124 F.3d 1349, 1352 (10th Cir. 1997); Int'l Soc'y for Krishna Consciousness, Inc. v. Barber, 650 F.2d 430, 439 (2d Cir. 1981).

¹⁹ Syndicat Northcrest v. Amselem, (2004) 2 SCR 551, 553.

²⁰ Yellowbear v. Lampert, 741 F.3d 48, 54 (10th Cir. 2014).

co do bycia wyznawcą danej religii. Prawdopodobnie przypadki nieszczerości tego typu są najczęstsze, zwłaszcza w kontekście roszczeń więźniów i cudzoziemców ubiegających się o status uchodźcy z powodu prześladowań ze względu na religię. Po trzecie, nieszczerosc co do zachowania będącego manifestacją wyznawanej religii. Osoba twierdzi, że dane zachowanie – które chce podjąć – jest przejawem praktykowania konkretnej religii, albo dane poglądy – z którymi chce swoim zachowaniem pozostać w zgodzie – są wyrazem tej religii, choć w rzeczywistości w to nie wierzy²¹.

3. Potrzeba weryfikacji szczerości przekonań religijnych

Kwestią sporną w doktrynie prawniczej jest zasadność i dopuszczalność weryfikowania przez sąd szczerości osoby powołującej się na wolność religijną. Zgodnie z jednym ze stanowisk, wymóg szczerości to immanentny warunek czynienia użytku z wolności wyznania²². Kontrola szczerości jest „logiczną koniecznością” po to, aby wolność religijna nie stała się „ucieczką dla fałszerzy, oszustów i szarlatanów”²³. Osoba kłamliwie powołująca się na przekonania religijne nie może korzystać z tej wolności, skoro „tylko przekonania zakorzenione w religii są chronione” przez konstytucyjną zasadę wolności religijnej²⁴. Ocena szczerości jest konieczna, aby przywoływanie wolności wyznania nie było „ściemą”²⁵ i nie stanowiło próby obchodzenia czy nadużywania prawa dla własnych niereligijnych, często nielegalnych, interesów, np. w zakresie handlu narkotykami²⁶.

²¹ T. Wolff, True Believers? Sincerity and Article 9 of the European Convention on Human Rights, *European Constitutional Law Review* 2021, vol. 17, s. 261–266.

²² Zob. szerzej K. Lowenthal, E. Reiner Platt, In Defense of the Sincerity Test, (w:) K. Vallier, M. Weber (red.), *Religious Exemptions*, Oxford 2018, s. 247–278; N. Chapman, *Adjudicating Religious Sincerity*, *Washington Law Review* 2017, vol. 92, nr 3, s. 1185–1254; B. Adams, C. Barmore, *Questioning Sincerity: The Role of the Courts after Hobby Lobby*, *Stanford Law Review* 2014, vol. 67, s. 59–66; A. Hamblin, *Establishing Sincerity in Religion and Belief Claims: A Question of Consistency*, *Ecclesiastical Law Journal* 2011, vol. 13, nr 2, s. 146–156; S. Pepper, *Taking the Free Exercise Clause Seriously*, *BYU Law Review* 1986, nr 2, s. 325–331; P. Riga, *Religion, Sincerity, and Free Exercise*, *Catholic Lawyer* 1980, vol. 25, nr 3, s. 246–262.

²³ C. Esbeck, *After Espinoza. What's Left of the Establishment Clause?*, *The Federalist Society Review* 2020, vol. 21, s. 195.

²⁴ *Thomas v. Review Bd. of Ind. Empt. Sec. Div.*, 450 U.S. 707, 714 (1981).

²⁵ *Green v. White*, 525 F. Supp. 81, 84 (E.D. Mo. 1981).

²⁶ Sąd za nieszczerze uznał wierzenie oskarżonych o posiadanie i handel marihuaną, że stanowi ona bóstwo i sakrament stwierdzając, iż oskarżeni „prowadzili komercyjny narkotykowy biznes za religijną fasadą”. *U.S. v. Quaintance*, 608 F.3d 717, 724 (10th Cir. 2010). Zob. też sprawy, w których oskarżeni o nielegalny handel zagrożonymi gatunkami zwierząt bądź

W kontekście religijnego sprzeciwu sumienia przed odbywaniem służby wojskowej Sąd Najwyższy USA uznał, że istotne dla uwzględnienia takiego sprzeciwu jest zweryfikowanie, czy poborowy prawdziwie żywi określone przekonania religijne. O ile władzy nie wolno sprawdzać i kwestionować prawdziwości samych przekonań, o tyle wymagany jest ustalenie tego, czy poborowy rzeczywiście te przekonania wyznaje²⁷. Szczerłość wyznawcy jest „kluczowym ustaleniem w każdej sprawie o akomodację przekonań religijnych”²⁸.

Akceptacja nieuczestnych religijnych twierdzeń generuje koszty po stronie państwa (np. jego budżetu, zdolności obronnych, wydolności sądownictwa), osób trzecich (np. prywatnych pracodawców) oraz samej wolności religijnej i osób wierzących *in generale*. Unikanie podejmowania kwestii szczerości pośrednio zachęca do formułowania na drodze sądowej fałszywych roszczeń absorbujących judykaturę (lawina pozwów), których z kolei uwzględnienie niesie koszty dla podatników i zaangażowanych osób trzecich. Bezskrytyczne godzenie się na szafowanie wolnością religijną, w rozumieniu nieuczestnego podciągania pod nią niemal wszystkiego, prowadzi do trywializacji tej wolności, a w konsekwencji do społecznej niechęci przed akomodacją religijnych przekonań. Powszechne przeświadczenie, że wolność religijna chroni cwaniaków i krętaczy, podważa publiczne poparcie dla responsywnego podejścia do nakazów i zakazów sumienia osób wierzących. Łatwiej też wówczas wyważyć konflikt dóbr będących w kolizji na niekorzyść wolności religijnej. Nieocenie szczerości grozi erozją wartości wolności religijnej w oczach opinii publicznej. Świadomość tego, że wolność wyznania zapewnia protekcję także fałszywym twierdzeniom sprawia, że społeczeństwo w reakcji zwrotnej przestaje popierać ochronę nawet tych prawdziwych²⁹. Organy władzy, w tym sądy, i prywatni pracodawcy są bardziej podejrzliwi i apriorycznie niechętni uwzględnieniu choćby tych szczerze religijnie motywowanych roszczeń

ich skórami powoływali się na wolność religijną. *U.S. v. Winddancer*, 435 F. Supp. 2d 687 (M.D. Tenn. 2006); *U.S. v. Manneh*, 645 F. Supp. 2d 98 (E.D.N.Y. 2008).

²⁷ *Seeger*, 380 U.S. 185.

²⁸ *Lovelace v. Lee*, 472 F.3d 174, 207 (4th Cir. 2006).

²⁹ N. Chapman, *Adjudicating...*, s. 1192 oraz 1211–1222; A. Hamblen, *Establishing...*, s. 147; N. Mustafa, *The Right to Free Exercise of Religion in Prisons: How Courts Should Determine Sincerity of Religious Belief Under RLUIPA*, *Michigan Journal of Race & Law* 2014, vol. 20, nr 1, s. 231; J. Nelson, *Incarceration, Accommodation, and Strict Scrutiny*, *Virginia Law Review* 2009, vol. 95, nr 8, s. 2096–97; M. Ogilvie, *And then there was one: freedom of religion in Canada – the Incredible Shrinking Concept*, *Ecclesiastical Law Journal* 2008, vol. 10, nr 2, s. 197–204.

w przedmiocie akomodacji³⁰. Jak podnosi Sąd Najwyższy Australii, zapewniany przez wolność wyznania „płaszcz ochrony wkrótce byłby w strzępach, gdyby został owinięty wokół wierzeń, praktyk i obrzędów wszelkiego rodzaju, ilekroć tylko grupa wyznawców zdecyduje się nazwać je religią”³¹. Skoro – jak twierdzą niektórzy – nie można sądowo oceniać doktrynalnej poprawności wierzenia, to badanie szczerości wydaje się jedynym realnym testem zapobiegającym nadużywaniu wolności wyznania³².

Zgodnie z drugim ze stanowisk, sądom nie wolno albo też nie powinny weryfikować szczerości religijnych przekonań, dlatego że nieuchronnie prowadziłyby to do naruszenia zasady neutralności (bezstronności) religijnej państwa, a co najmniej realnie tym groziło³³. Podnosi się płynność granicy pomiędzy oceną szczerości osoby powołującej się na przekonania religijne a wiarygodnością tych przekonań. Trudno bowiem oddzielić – tak konceptualnie, jak i na płaszczyźnie dowodowej – kwestię tego, w co się *de facto* wierzy, od tego, w co można by uwierzyć. Weryfikacja religijnej szczerości trąci wówczas „religijną inkwizycją”³⁴. Zwraca się też uwagę na ryzyko uprzedzeń ze strony oceniającego o podłożu psychologicznym. Sędzia osobiście nie podzielając tego, w co wierzy strona postępowania, może nie zrozumieć jej, a w konsekwencji nie uwierzyć w jej szczerść. W końcu, wskazuje się, że także samemu wyznawcy nierazko towarzyszą wątpliwości i zahamania w sprawach wiary³⁵. Z uwagi więc na podniesione kwestie sąd rzekomo każdorazowo „musi uznać za prawdziwe” twierdzenie strony postępowania, że jej „przekonania są szczerze”, gdyż „nie jest jego sprawą” oceniać tej materii³⁶.

³⁰ Jako przykład nieuwzględnienia przez sąd szczerego religijnego sprzeciwu sumienia zob. wyrok Sądu Najwyższego Kanady: *Alberta v. Hutterian Brethren of Wilson Colony*, 2009 SCC 37, (2009) 2 SCR 567 (sprawa dotyczyła religijnie uzasadnianej odmowy wykonania zdjęcia kierowcy starającego się o prawo jazdy). Por. S. Weinrib, *An Exemption for Sincere Believers: The Challenge of Alberta v. Hutterian Brethren of Wilson Colony*, *McGill Law Journal* 2011, vol. 56, nr 3, s. 719–750.

³¹ *Church of the New Faith v. Commissioner for Pay Roll Tax (Vic)* (1983) 154 CLR 120 (pkt 10).

³² A. Hambley, *Establishing...*, s. 150.

³³ Zob. art. 25 ust. 2 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., *Dz. U.* z 1997 r., Nr 78, poz. 483.

³⁴ *D(R), R. v* (2013) EW Misc 13 (CC).

³⁵ *U.S. v. Ballard*, 322 U.S. 78, 92–93 (1944) (zdanie odrębne sędziego Jacksona); K. Greenawalt, *Religion and the Constitution. Vol. 1: Free Exercise and Fairness*, New York 2006, s. 122–123; J. Noonan, *How Sincere Do You Have to Be to Be Religious?*, *University of Illinois Law Review* 1988, s. 720 i 724.

³⁶ *Hobby Lobby*, 573 U.S. 759 (zdanie odrębne sędzi Ginsburg).

Zasygnalizowane obiekcje, jakkolwiek do końca niebezpieczne, nie uzasadniają wycofania się sądów z oceny religijnej szczerości. Po pierwsze, jakkolwiek rzeczywiście kategorie „prawdziwego żywienia przekonania” i „prawdziwości przekonania” nie są hermetycznie od siebie oddzielone, to zarazem nie są tożsame, a „sądy są w stanie rozróżnić te dwie kwestie”³⁷, czego dowodzi praktyka orzecznicza³⁸. Weryfikacja wyznawania określonych poglądów przez stronę postępowania nie wymaga „zaglądania w jej duszę” czy „otwierania okien do ludzkich dusz”³⁹. Dochodzenie co do szczerości religijnych przekonań nie jest jakościowo zasadniczo inne – choć mające własną specyfikę – od pozostałych dociekań sądu co do stanu umysłu jednostki, jak np. w przypadku zamiaru sprawcy w sprawach karnych⁴⁰. Szczerość ocenia się po „słowach i czynach” danej osoby⁴¹. Uwzględnia się zarówno wypowiedzi osoby zainteresowanej, jak i relacje innych osób, np. w kontekście szczerości więźnia można wziąć pod uwagę relacje współwięźniów czy kapelana więziennego⁴². Zasadnie przy tym niekiedy podnosi się w orzecznictwie potrzebę przesłuchania danej osoby, a nie tylko poprzestawania na analizie akt sprawy⁴³.

Po drugie, powszechne doświadczenie uczy, że uznanie twierdzenia za niewiarygodne wcale nie skutkuje przypisaniem nieszczerości osobie formułującej to twierdzenie. Nie jest tak, że ludzie kwestionują szczerość innych tylko dlatego, że nie podzielają ich przekonań. Podobnie czymś innym jest wątpić, a czymś innym z pełną świadomością powoływać się na to, co uważa się za fałszywe z intencją zwiedzenia drugiej osoby⁴⁴.

Obrona dopuszczalności i potrzeby sądowej weryfikacji „szczerości twierdzeń kogoś, kto powołuje się na wolność wyznania”⁴⁵ idzie w parze ze świadomością, iż dochodzenie w tym przedmiocie jest „trudnym zadaniem”⁴⁶, „delikatną kwestią”⁴⁷ i nie da się go sprowadzić do „prostej for-

³⁷ Jolly v. Coughlin, 76 F.3d 468, 476 (2d Cir. 1996).

³⁸ B. Adams, C. Barmore, Questioning..., s. 59–60.

³⁹ Secretary of State for the Home Department (2012) EWHC 2575 (Admin) (pkt 24); TF and MA v. The Secretary of State for the Home Department, (2018) CSIH 58 (pkt 44). (cytowane sformułowania przypisywane są brytyjskiej królowej Elżbiecie I).

⁴⁰ W. Sadowski, Moral Pluralism and Legal Neutrality, Dordrecht 1990, s. 174.

⁴¹ Moussazadeh v. Tex. Dep’t of Crim. Just., 703 F.3d 781, 791 (5th Cir. 2012). Podobnie TF and MA v. The Secretary (pkt 44).

⁴² Haight v. Thompson, 763 F.3d 554, 566 (6th Cir. 2014).

⁴³ Shaheed–Muhammad v. Dipaolo, 393 F Supp 2d 80, 92 (D. Mass. 2005).

⁴⁴ N. Chapman, Adjudicating..., s. 1208–1209.

⁴⁵ J. Maclure, C. Taylor, Secularism and Freedom of Conscience, Cambridge–London 2011, s. 98.

⁴⁶ Shaheed–Muhammad, 393 F. Supp. 2d 90. Podobnie Frazee v. Ill. Dept. of Employ. Servs., 489 U.S. 829, 833 (1989).

muły⁴⁸. Mimo że czasami sądowe „oddzielanie”, „odsiewanie” czy „odfiltrowywanie” nieszczerých twierdzeń od tych szczerých opartych na wolności religijnej⁴⁹ bywa zawodne i omylne, to jednak stanowi ono „integralną część normalnej pracy sądów w każdej dziedzinie prawa”⁵⁰.

Nielicznym wyjątkiem, gdy nawet przy nieszczerości religijnych przekonań można je uwzględnić, pozostaje procedura uzyskiwania statusu uchodźcy (azyłu) z powodu prześladowań z przyczyn religijnych. Zgodnie z wytycznymi Agencji ONZ ds. Uchodźców ustalenie szczerości przekonań „niekoniecznie musi być istotne w każdym przypadku”, jak choćby w kontekście „deklarowania przez osobę (lub grupę) przynależności do jakiejś religii, określonej wiary religijnej lub praktyk religijnych, jeżeli prześladowca zakłada lub przypisuje tę religię, wiarę lub praktyki danej osobie lub grupie”. Osoba starająca się o status uchodźcy „nie musi znać lub rozumieć religii, jeśli została zidentyfikowana przez inne osoby jako należąca do tej grupy i w związku z tym obawia się prześladowań”. W wytycznych jednak nie zrezygnowano całkowicie z kryterium szczerości. Zaznaczono, że w sytuacji, gdy osoby nawracają się po opuszczeniu kraju pochodzenia, „zwykle pojawiają się obawy dotyczące wiarygodności, a rygorystyczne i dogłębne zbadanie okoliczności i autentyczności konwersji będzie konieczne”, np. poprzez ustalenie jak dowiedziały się o nowej religii w kraju azylu, ich doświadczeń z nową religią czy dowodów potwierdzających przynależność do nowej religii⁵¹.

⁴⁷ T. Wolff, True..., s. 259.

⁴⁸ In the interest of C.C. et al., Children, S22A0584 (Ga. 2022). Zob. N. Moustafa, The Right..., s. 226–227.

⁴⁹ Sterlinski v. Catholic Bishop of Chicago, 934 F.3d 568, 571 (7th Cir. 2019); Haight v. Thompson, 763 F.3d 554, 566 (6th Cir. 2014); Hobby Lobby, 573 U.S. 718. Zob. też Cutter v. Wilkinson, 544 U.S. 709, 725 n. 13 (2005).

⁵⁰ J. Maclure, C. Taylor, Secularism..., s. 98.

⁵¹ Guidelines on International Protection No. 6: Religion-Based Refugee Claims under Article 1A(2) of the 1951 Convention and/or the 1967 Protocol relating to the Status of Refugees (HCR/GIP/04/06), <https://www.unhcr.org/publications/legal/40d8427a4/guidelines-international-protection-6-religion-based-refugee-claims-under.html> (pkt 9 i 34). Zob. też art. 14 ust. 3. ustawy z dnia 13 czerwca 2003 r. o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej: „Uzasadniona obawa przed prześladowaniem w kraju pochodzenia może istnieć, chociażby cudzoziemiec nie posiadał cech powodujących prześladowanie z powodu rasy, religii, narodowości, przekonań politycznych lub przynależności do określonej grupy społecznej, jeżeli takie cechy są mu przypisywane przez podmioty dopuszczające się prześladowań”.

4. Domniemanie religijnej szczerości w sytuacjach niebudzących wątpliwości

W doktrynie i orzecznictwie nie ma zgody w przedmiocie tego, czy należy domniemywać religijną szczerść strony postępowania, czy też za każdym razem poddawać ją dowodzeniu. Przeważa stanowisko, w myśl którego w przypadku braku wątpliwości co do prawdomówności wyznawcy, wskazane jest uznać jego twierdzenia za szczerze bez dalszych rozważań co do tego⁵². W sytuacji jednak wystąpienia takich wątpliwości zasadne, a nawet pożądane jest poczynić dochodzenie w kwestii szczerści.

W sprawie *Kosteski v. Macedonia*, Europejski Trybunał Praw Człowieka za dopuszczalne uznał wymaganie przez sądy macedońskie od skarżącego dowodów, iż jest on muzułmaninem, w sytuacji gdy jego postępowanie budziło co do tego obiekcje z racji „braku jakichkolwiek zewnętrznych oznak praktykowania przez niego wiary muzułmańskiej czy przyłączenia się do zbiorowego kultu muzułmańskiego”. Sprawa ta dotyczyła pracownika, który został dyscyplinarnie ukarany przez pracodawcę za dwukrotne niestawienie się do pracy w dni świąt muzułmańskich. Zgodnie z prawem krajowym wyznawca islamu mógł uzyskać zwolnienie z pracy na czas określonych świąt. *In concreto* przedmiotem sporu było to, czy skarżący rzeczywiście był wyznawcą tej religii, skoro pochodził z chrześcijańskiej rodziny, poprzednio nie brał wolnego na czas islamskich świąt, a w okresie dochodzenia swoich roszczeń obchodził chrześcijańskie święta i nie stosował się do diety muzułmańskiej. Pracodawca w oparciu o *de facto* chrześcijański styl życia pracownika zakwestionował szczerść jego muzułmańskiej autoidentyfikacji. W ocenie Trybunału, skoro pracownik chciał ze względów religijnych uchylić się od świadczenia pracy w określone dni, to „wymaganie (od niego) pewnego poziomu uzasadnienia (swojego roszczenia) nie jest uciążliwe ani zasadniczo nie koliduje z wolnością sumienia, gdy roszczenie to dotyczy przywileju lub uprawnienia, które nie są powszechnie dostępne”. W przypadku zatem nieprzedłożenia takiego uzasadnienia można było odmówić jego oczekiwaniom⁵³. Podobnie w kontekście starań poborowego o odbycie służby

⁵² Zob. T. Wolff, True..., s. 285; N. Moustafa, The right..., s. 237–240; D(R), R. v. (2013) EW Misc 13 (CC).

⁵³ Wyrok ETPC z dnia 13 kwietnia 2006 r., *Kosteski v. Macedonia*, skarga nr 55170/00 (pkt 39). Zob. liczne orzeczenia sądów amerykańskich dotyczące przypadków, gdy pracodawca zakwestionował religijną szczerść pracownika: J. Dhillon, Section 12: Religious Discrimination, https://www.eeoc.gov/laws/guidance/section-12-religious-discrimination#_ftn48

zastępczej ze względów religijnych ETPC nie podzielił stanowiska skarżącego, że władze krajowe, w tym sądy, powinny domniemywać szczerść jego przekonań religijnych, zamiast wymagać od niego przedłożenia dowodów na potwierdzenie żywienia tych przekonań⁵⁴.

Czasami kwestia domniemywania czy dowodzenia religijnej szczerości wpisuje się w wymogi proceduralne właściwe dla danego porządku prawnego. Na gruncie amerykańskiej *Religious Land Use and Institutionalized Persons Act* to więzień musi najpierw wykazać szczerść swoich przekonań religijnych i towarzyszących im praktyk, w sytuacji istotnego ich ograniczenia ze strony władzy publicznej. Dopiero wówczas ciężar dowodu przechodzi na władzę publiczną, która z kolei musi wykazać, że jej działania ingerujące w wolność religijną realizują istotny interes publiczny i stanowią najmniej restrykcyjny środek. W USA na osobie chcącej religijnej akomodacji spoczywa ciężar dowodu, że dana praktyka „jest umocowana w szczerze wyznawanym wierzeniu religijnym”⁵⁵.

Zdarza się, że sądy pragmatycznie w ramach pewnej ekonomii procesowej zakładają szczerść przekonań religijnych, na które powołuje się strona postępowania, ostatecznie jednak nie uwzględniając jej roszczeń z innych powodów. Czynią tak wówczas, gdy ocena szczerości jest trudniejsza i bardziej kontrowersyjna niż ocena innych kwestii powiązanych z akomodacją religijnych przekonań, np. z weryfikowaniem wymogów proporcjonalności⁵⁶.

Wydaje się, iż najwłaściwsze jest domniemywać szczerść, ilekroć w stanie faktycznym sprawy brak wątpliwości co do autentyczności twierdzeń osoby powołującej się na wolność religijną⁵⁷. W takiej sytuacji ciężar dowodu powinien spoczywać na podmiocie kwestionującym szczerść⁵⁸. W przypadku natomiast ujawnienia w postępowaniu okoliczności podających w wątpliwość szczerść, ciężar dowodu przechodzi na wyznawcę.

W praktyce orzeczniczej zwykle spełnienie wymogu szczerości nie uchodzi za „trudną przeszkodę” dla osób powołujących się na wolność religijną⁵⁹. Wiele sądów *a priori* uznaje szczerść, nawet pomimo wątpliwości w tym względzie⁶⁰. Jak ujął to jeden z amerykańskich sądów,

⁵⁴ Wyrok ETPC z dnia 10 marca 2020 r., *Dyagilev v. Rosja*, skarga nr 49972/16 (pkt 91 i 41). Zob. też decyzję EKPC z dnia 11 października 1984 r., *N. v. Szwecja*, skarga nr 10410/83.

⁵⁵ *Holt v. Hobbs*, 135 S. Ct. 853, 863 (2015); N. Chapman, *Adjudicating...*, s. 1225.

⁵⁶ *In the interest of C.C. et al., Children*, S22A0584 (Ga. 2022).

⁵⁷ G. Maroń, *Sądy, sędziowie i religia*, Rzeszów 2022, s. 68.

⁵⁸ Por. T. Wolff, *True...*, s. 283; M. Ogilvie, *What's Sincerity Got to Do with it? Freedom of Religion in Canada*, *Ecclesiastical Law Journal* 2012, vol. 14, nr 3, s. 422.

⁵⁹ *Ackerman v. Washington*, 16 F.4th 170, 180 (6th Cir. 2021).

⁶⁰ N. Mustafa, *The Right...*, s. 230.

„szczerłość jest zasadniczo domniemywana”⁶¹. Z reguły jako prawdziwie żywione akceptuje się niemal wszystkie twierdzenia oparte na wolności religijnej z wyjątkiem tych jawnie fałszywych⁶². Rzadko kiedy w orzecznictwie kwestionuje się szczerłość⁶³ i rzadko kiedy to laksystyczne podejście budzi sprzeciw innych sędziów⁶⁴.

5. Szczerłość żywienia przekonań religijnych a ich teologiczna prawidłowość

Podstawowym założeniem stojącym u podstaw sądowej weryfikacji szczerłości religijnych przekonań jest *prima facie* oddzielenie oceny tego, czy jednostka rzeczywiście żywi określone przekonania od oceny teologicznej poprawności tych przekonań, czy tym bardziej ich prawdziwości, co stałoby w sprzeczności z neutralnością religijną władz publicznych. Jak ujął to polski Trybunał Konstytucyjny, „państwo bezstronne w sprawach przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych nie może zajmować stanowiska w kwestii prawdziwości poglądów głoszonych przez teologię poszczególnych wyznań czy przez poszczególne nurty filozoficzne”⁶⁵.

Dystynkcja na autentyczność podzielenia pewnych przekonań z jednej strony i ich zgodność z doktryną danej religii z drugiej strony jest silnie eksponowana w judykaturze tych porządków prawnych, w których przyjmuje się bardziej subiektywistyczne rozumienie samej religii, jak w Kanadzie, USA czy orzecznictwie strasburskim⁶⁶. W jednej ze spraw kanadyjski Sąd Naj-

⁶¹ Moussazadeh, 703 F.3d 791.

⁶² A. Hambl er, Establishing..., s. 150.

⁶³ D. Golemboski, Religious Sincerity and the Reasons for Religious Freedom, Political Research Quarterly 2020, vol. 73, nr 4, s. 866.

⁶⁴ Ramirez v. Collier, 595 U.S. (2022) (zdanie odrębne sędziego Thomasa). Zob. L. Greenhouse, Should Courts Assess the Sincerity of Religious Beliefs?, <https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2022/05/supreme-court-sincere-religious-belief-coach-kennedy/629737/>.

⁶⁵ Wyrok TK z dnia 14 grudnia 2009 r., K 55/07, LEX nr 531412.

⁶⁶ Czysto „osobiste czy subiektywne rozumienie” religii przyjęto w kanadyjskim orzecznictwie. Dla religijnego statusu danego wierzenia czy praktyki nie ma znaczenia, czy są one „wymagane przez oficjalny religijny dogmat albo są w zgodzie ze stanowiskiem religijnych zwierzchników”. Rozumowanie Sądu Najwyższego Kanady jest niespójne. Jeśli przyjąć, że sąd nie jest władny do „ustalania treści subiektywnie rozumianego religijnego wymogu”, to w jaki sposób ma ocenić „szczerłość wiary interesanta, gdy ma to znaczenie”. Syndicat Northcrest v. Amselem, (2004) 2 SCR 553–554. Odmiennie sędziowie Bastarache, LeBel i Deschamps – jako autorzy zdania odrębnego do wyroku – dla których skoro „religia jest systemem wierzeń i praktyk opartych na pewnych naka-

wyższy uznał prawo ucznia będącego Sikhem do noszenia kirpanu w szkole. Według Sądu skarżący potrzebował „jedynie pokazać, że jego osobiste i subiektywne przekonanie co do religijnej doniosłości kirpanu było szczerze”⁶⁷. Brytyjska Izba Lordów podnosi, że dochodzenie w przedmiocie szczerości jest „ograniczone”, polegając na ustaleniu tego, czy skarżący powołuje się na przekonania religijne „w dobrej wierze”. Rolą sądu nie jest natomiast ocena ważności przywoływanego przekonania religijnego z punktu widzenia obiektywnych standardów, tj. jego zgodności z materiałami źródłowymi, na których skarżący opiera swoje przekonania, z oficjalną doktryną danej religii czy poglądami innych osób wyznających tę samą religię⁶⁸. Podobnie ETPC podkreśla, że jego zadaniem nie jest „ocena zasadności twierdzeń religijnych” ani kwestionowanie ważności lub wartości „interpretacji poszczególnych aspektów wierzeń lub praktyk”, co jednak nie stoi na przeszkodzie „dokonaniu faktycznych ustaleń co do tego, czy twierdzenia religijne skarżącego są prawdziwie i szczerze wyznawane”⁶⁹.

Sądy nie osądzają samych przekonań⁷⁰, nie wartościują ich w kategoriach „rozsądnosci” czy „doniosłości”, nawet na gruncie tej religii, której skarżący jest wyznawcą⁷¹. W tym ujęciu ochronie podlegają zarówno przekonania zgodne z oficjalną doktryną, jak i idiosynkratyczne⁷².

Nie podejmując się w tym miejscu krytyki czysto subiektywistycznego pojmowania religii⁷³, należy zaznaczyć, że separacja ortodoksyjności przekonań i ich szczerości nie jest w praktyce tak kategoryczna, jak w niektórych porządkach prawnych się to deklaruje. Wspomniana brytyjska Izba Lordów zaznacza, że kryteria obiektywne nie są całkowicie bez znaczenia, lecz „mogą rzucić światło na to, czy wyznawana wiara jest autentyczna”⁷⁴. Podobnie w amerykańskim orzecznictwie wskazuje się,

zach religijnych, (to) należy ustalić związek między osobistymi przekonaniami wierzącego a nakazami jego religii”. (2004) 2 SCR 551, 556.

⁶⁷ *Multani v. Commission scolaire Marguerite–Bourgeois*, 2006 SCC 6, (2006) 1 SCR 256, 281.

⁶⁸ *Regina v. Secretary of State for Education and Employment and Others* (2005) UKHL 15 (pkt 22).

⁶⁹ Wyrok ETPC z dnia 14 czerwca 2022 r., *Abdullah Yalçın v. Turcja* (Nr 2), skarga nr 34417/10, pkt 27; decyzja ETPC z dnia 3 grudnia 2009 r., *Skugar i Inni v. Rosja*, skarga nr 40010/04.

⁷⁰ *Kosteski v. Macedonia* (pkt 39).

⁷¹ *Hobby Lobby* 573 U.S. 725; *New Doe Child #1 v. Cong. USA*, 891 F.3d 578, 586–587 (6th Cir. 2018); *Watts v. Fla. Int’l Univ.*, 495 F3d 1289, 1295 (11th Cir. 2007).

⁷² *Ackerman*, 16 F.4th 181.

⁷³ G. Maroń, O pojmowaniu religii w polskim porządku prawnym, *Forum Prawnicze* 2021, nr 3, s. 46.

⁷⁴ *Williamson & Ors, R (on the application of) v. Secretary of State for Education and Employment & Ors* (2005) UKHL 15 (pkt 22).

że „choć chociaż szczerść, a nie ortodoksja jest kluczowa”, to jednak przy ocenie wiarygodności przekonań można rozważeniu poddać zasady wiary danego związku wyznaniowego. „Im bardziej wyznawane przekonania danej osoby różnią się od ortodoksyjnych przekonań jej religii, tym mniej prawdopodobne jest, że są szczerze żywionymi”⁷⁵. Sądy w USA przy ocenie szczerści uwzględniają „istnienie literatury religijnej i nauk wspierających (dane) wierzenia”⁷⁶ czy generalnie powoływanie się na nauczanie religijne potwierdzające żywione przekonanie⁷⁷. Zdarza się, że także w doktrynie prawniczej jako wyznacznik szczerści podawana jest „zgodność twierdzenia z pisanymi czy empirycznie weryfikowalnymi tradycjami i nakazami religii czy kultu”⁷⁸ bądź też jego zgodność z „podzielanym i potwierdzonym religijnym wierzeniem (wspólnoty wyznawców)”⁷⁹.

Nie zawsze też łatwo oddzielić badanie szczerści przekonań od niedopuszczalnego dochodzenia co do ich prawdziwości. „Ludziom trudno jest dojść do wniosku, że można szczerze wyznawać szczególnie fantazyjne lub niewiarygodne przekonania”⁸⁰. Dlatego też przykładowo Tim Wolff jako jeden z wyznaczników nieszczerści wskazuje właśnie „oczywistą niepoważność systemu wierzeń”, jak w przypadku parodii religii i fałszywych religii⁸¹, choć bardziej zasadnym jest problem tzw. *joke religions* (np. pastafarianizm) łączyć z samym pojęciem religii, a nie tyle z kryterium szczerści⁸².

Odwołanie się do doktryny może być pomocne w ocenie szczerści przede wszystkim w odniesieniu do religii sformalizowanych i zinstytucjonalizowanych. W przypadku tych niehierarchicznych trudne może być bowiem ustalenie, „w którym dokładnie momencie ortodoksja staje się odstępstwem”⁸³.

⁷⁵ Vining–El v. Evans, 657 F.3d 591, 594 (7th Cir. 2011).

⁷⁶ Ackerman, 16 F.4th 181. Zob. też Fox v. Washington, 949 F.3d 270, 277 (6th Cir. 2020).

⁷⁷ In the interest of C.C. et al., Children, S22A0584 (Ga. 2022).

⁷⁸ W. Sadurski, *Moral...*, s. 174.

⁷⁹ R. Charney, How can there be any sin in sincere?. State inquires into Sincerity of Religious Belief, *The Supreme Court Law Review* 2010, vol. 51, s. 70.

⁸⁰ Int'l Soc'y for Krishna Consciousness, 650 F.2d 441.

⁸¹ T. Wolff, *True...*, s. 275. Zdaniem autora „jest wysoce nieprawdopodobne, że ktokolwiek prawdziwie wierzy w istnienie latającego Potwora Spaghetti”. Pastafarianie wierzą w „coś, mianowicie przesłanie parodii”, ale nie w system religijny. O ile *joke religions* służą politycznym celom, o tyle fałszywe religie powoływane są do realizacji celów przestępczych, np. Monastyczny Zakon Sióstr Walburgi jako przykrywką dla działalności agencji towarzyskiej czy tzw. Kościół Poznania (Church of Cognizance) jako zasłona dla posiadania i handlu narkotykami. *Ibidem*, s. 261–265

⁸² N. Chapman, *Adjudicating...*, s. 1242.

⁸³ Reed v. Faulkner, 842 F.2d 960, 963 (7th Cir. 1988).

6. Wyznaczniki religijnej (nie)szczerości

W doktrynie prawniczej oraz w orzecznictwie wskazuje się kilka, niekiedy do pewnego stopnia krzyżujących się, wyznaczników szczerości przekonań religijnych deklarowanych przez stronę postępowania. Cztery najbardziej popularne to:

- a) zgodność zachowań wierzącego z przekonaniem, na które się powołuje,
- b) posiadanie wiedzy religijnej w przedmiocie tej religii czy wyznania, w których swoje umocowanie mają przywoływane przekonania religijne,
- c) gotowość poniesienia pewnych ciężarów w celu możliwości uchylenia się od obowiązku postrzeganego za sprzeczny z wyznawaną wiarą,
- d) brak innej pierwszorzędnej korzyści niż ta polegająca na pozostaniu w zgodzie z religijnie ukształtowanym sumieniem.

Równie dobrze wskazane kryteria można przeformułować do postaci wskazującej na nieszczerłość osoby powołującej się na wolność religijną, czyli odpowiednio:

- a) niespójność pomiędzy głoszonymi przekonaniem religijnym a własnym postępowaniem,
- b) ignorancja co do deklarowanej religii,
- c) niechęć do „odwzajemnienia się” w reakcji na doświadczoną akomodację przekonań religijnych,
- d) istnienie innych korzyści – niż niesprzeniewierzenie się własnej wierze – w przypadku uwzględnienia roszczenia uzasadnianego powołaniem się na wolność wyznania.

Każdy z powyższych hasłowo ujętych, a przez to w wersji bardzo uproszczonej, wyznaczników szczerości (nieszczerości) zostanie kolejno omówiony.

Ad a) Zgodność zachowań wierzącego z przekonaniem, na które się powołuje.

Za wnioskiem o szczerości osoby powołującej się na przekonania religijne przemawia zgodność jej zachowań z tymi przekonaniem. *A contrario*, nieprzystawalność religijnych twierdzeń strony postępowania do jej własnego postępowania daje z kolei podstawę do zakwestionowania szczerości tych twierdzeń⁸⁴. W obu przypadkach nie sposób jednak mówić o definitywnym przesądzeniu szczerości bądź nieszczerości. Od-

⁸⁴ O ile dla jednych autorów kryterium niniejsze ma charakter decydujący (N. Chapman, *Adjudicating...*, s. 1234; A. Hamblen, *Establishing...*, s. 153), o tyle inni odrzucają niezgodność zachowań z deklarowanymi przekonaniem religijnymi jako wyznacznik nieszczerości (D. Golomboski, *Religious...*, s. 866).

stępstwo czy sprzeniewierzenie się deklarowanym przekonaniom religijnym nie jest samoistnym dowodem rozstrzygającym o nieszczerości⁸⁵.

Każdorazowe wywodzenie nieszczerości osoby wierzącej z naruszenia przez nią zasad bliskiego jej nauczania religijnego nie bierze pod uwagę natury człowieczeństwa, w tym na polu religijnym ludzkiej grzeszności. Szczerłość nie jest synonimem ideału⁸⁶. Trafnie, gdyż zdroworozsądkowo, w orzecznictwie amerykańskim podnosi się, że wyznawca „nie traci swoich praw religijnych tylko dlatego, że nie jest drobiazgowy w ich zachowywaniu; bo gdzie byłaby religia bez swoich odstępców, pokutników i synów marnotrawnych?”⁸⁷. Do przyjęcia czyjejs szczerłości nie jest wymagane „doskonałe trzymanie się żywionych przekonań”, skoro „nawet najszczerzy wyznawca może od czasu do czasu zbłądzić”⁸⁸, a ludziom wierzącym zdarza się „przekraczać wierzenia, które mimo wszystko są szczerze (przez nich) wyznawane”⁸⁹. Pozbawianie możliwości skutecznego powołania się na wolność wyznania osób, u których zaobserwowano odstępstwo od norm religijnych, oznaczałoby zaangażowanie się władz publicznych w „promowanie ścisłej ortodoksji”, czyniąc z nich „policję religijną”⁹⁰.

Ludzka słabość (grzeszność), nierzadko w połączeniu z rygorystycznymi wymaganiami stawianymi swoim wyznawcom przez niektóre religie, nie jest jedynym możliwym wytłumaczeniem niespójności pomiędzy deklarowaną wiarą a postępowaniem. Inną przyczyną może być doświadczenie i ulegnięcie presji sytuacyjnej czy ze strony innych osób, jak w przypadku pewnego brytyjskiego sędziego. Z powołaniem się na neutralne względy (dobro dziecka) poinformował władze sądu, iż nie widzi możliwości wydawania postanowień o przysposobieniu małoletnich przez pary jednopłciowe. Nie uzyskawszy zgody na nierozpoznawanie tych spraw, zrezygnował z urzędu, jednocześnie wnosząc pozew o dyskryminację w miejscu pracy. Dopiero w toku postępowania powołał się na swoje przekonania chrześcijańskie. Sąd pracy rozpoznający jego sprawę początkowo niepodniesienie religijnego sprzeciwu sumienia wytłumaczył tym, że prawdopodobnie było ono spowodowane „niechęcią, zrozumiałą w obecnym środowisku, przyznania się do stanowczej opozycji wobec par jednopłciowych”⁹¹.

⁸⁵ Fox, 949 F.3d 278.

⁸⁶ K. Brady, Comment, Religious Sincerity and Imperfection: Can Lapsing Prisoners Recover Under RFRA and RLUIPA?, *University of Chicago Law Review* 2011, vol. 78, s. 1458.

⁸⁷ Grayson v. Schuler, 666 F.3d 450, 454 (7th Cir. 2012).

⁸⁸ Moussazadeh, 703 F.3d 791.

⁸⁹ Friedman v. Clarkstown Cent. Sch. Dist., 75 Fed. Appx. 815, 819 (2d Cir. 2003).

⁹⁰ Reed, 842 F.2d 963.

⁹¹ McClintock v. Department of Constitutional Affairs, (2007) EAT 0223/07 (pkt 38).

Niespójność pomiędzy obecnie deklarowanymi przekonaniem religijnymi danej osoby a jej wcześniejszym postępowaniem może być też konsekwencją jej religijnego nawrócenia, konwersji czy duchowego odrodzenia. Zmiana postępowania osoby w zakresie życia religijnego nie stanowi *per se* dowodu nieszczerości zgłaszanych twierdzeń religijnych⁹². Dlatego też w doktrynie prawniczej oraz orzecznictwie niekiedy podnosi się potrzebę koncentrowania się na aktualnych przekonaniach i zachowaniach danej osoby. Kanadyjski Sąd Najwyższy za niewłaściwe uznaje skupianie się na „minionych praktykach” strony postępowania przy ustalaniu, czy jej „obecne wierzenia są szczerze żywione”. Punktem odniesienia powinna być „wiera osoby w czasie domniemanej ingerencji w jej wolność religijną”⁹³. Stanowisko to jest zbyt kateryczne, ilekroć całkowicie pomija się w nim wiarygodność przyczyny zmiany postępowania.

W kontekście weryfikacji szczerości, zgodność wiary i czynów wyznawcy powinna dotyczyć nie jego całego życia religijnego i podzielanej doktryny, ale przede wszystkim tych ich aspektów, które bezpośrednio wiążą się z dochodzonym roszczeniem. W przeciwnym wypadku może dojść do wywiedzenia nieszczerości z pozornej niespójności czy nieadekwatnej dla przedmiotu sprawy. Przykładowo psycholog odmawiający terapii seksualnej parom jednopłciowym z powołaniem się na swoją wiarę chrześcijańską nie jest nieszczerzy, w sytuacji świadczenia takiej terapii na rzecz niezamężnych par heteroseksualnych, mimo że pozamałżeńskie relacje intymne – niezależnie czy homo, czy heteroseksualne – uchodzą w chrześcijaństwie za grzeszne⁹⁴. Podobnie pobicie żony nie stanowi dowodu na nieszczerłość Świadka Jehowy, odmawiającego odbycia służby wojskowej z powołaniem się na pacyfistyczną doktrynę religijną. Niedopuszczalne jest „automatyczne założenie, że brak szczerości (czy religijności) co do jednej praktyki oznacza brak szczerości w odniesieniu do innych”⁹⁵.

Rozumowania tego typu dopuścił się Sąd Okręgowy w Łodzi w jednej ze spraw. Implikatywnie podał w wątpliwość autentyczność religijnej obiekcji drukarza przed wydrukowaniem plakatu promującego treści bliskie środowiskom LGBT, skoro „drukował (on) wizerunki bardzo skąpo odzianych kobiet”⁹⁶. Dowodem nieszczerłości pragnienia poszanowania

⁹² J. Maclure, C. Taylor, *Secularism...*, s. 98.

⁹³ *Syndicat Northcrest v. Amselem*, (2004) 2 SCR 553–554.

⁹⁴ A. Hamblen, *Establishing...*, s. 153; *McFarlane v. Relate Avon Limited* (2009) UKEAT 0106_09_3011

⁹⁵ *Lovelace*, 472 F.3d 188. *In concreto* sąd uznał, że nieprzestrzeganie postów przez więźnia nie oznacza, że nieszczerze są jego wnioski o umożliwienie mu udziału w zbiorowych nabożeństwach czy modlitwach.

⁹⁶ Wyrok SO w Łodzi z dnia 26 maja 2017 r., sygn. V Ka 557/17, LEX nr 2301814.

jednej normy z obszaru etyki religijnej nie jest rzeczywiste czy rzekome naruszenie innej normy danego systemu religijnego. W podanym łódzkim kazusie, obiekcje budzi czynienie analogii pomiędzy grzesznością aktów homoseksualnych a prezentowaniem nagości⁹⁷.

Przejawem nieszczerości wyznawcy nie jest też samo jego interesowanie się innymi religiami np. poprzez czytanie poświęconych im książek czy pobieranie nauk na ich temat. Zachowania te bowiem *per se* nie podważają integralności religijnej wierzącego. Przykładowo w jednej ze spraw rozpoznawanych przez ETPC, władze łotewskie kwestionowały status wyznawcy Vaishnavism (odłam hinduizmu) tylko dlatego, że ten uczestniczył w kursie biblijnym. W ocenie Trybunału „w żaden sposób wybór edukowania się – czy to na tematy religijne, czy inne – nie może być obiektywnie uznany za wpływający na system wierzeń tej osoby”⁹⁸. Jak ujął to jeden z amerykańskich sądów, nie można „karać za samą ciekawość co do innych religii”⁹⁹.

Stwierdzenie niespójności deklaracji i postępowania wyznawcy może wymagać czynienia pewnych zniuansowanych dystynkcji. W sprawie o zwolnienie pracownika, który z przyczyn religijnych odmawiał świadczenia pracy w niedzielę odnotowano, że pracownik ten wprawdzie u innych pracodawców pracował w niedzielę, ale wyłącznie w niedzielne popołudnia i wieczory¹⁰⁰.

Orzecznictwu, zwłaszcza amerykańskiemu, znane są przypadki stwierdzania nieszczerości religijnych twierdzeń w oparciu o niekonsekwencję postępowania wyznawcy. Przykładowo za nieszczerego uznano wyznawcę judaizmu sprzeciwiającego się, rzekomo z przyczyn religijnych, stawieniu się przed sądem w dzień szabatu, skoro pracował w soboty¹⁰¹. Częściej jednak sądy wskazywały na doniosłość tego kryterium dla oceny szczerości, ale przy jednoczesnym odmawianiu mu charakteru dowodu samoistnie przesądzającego o nieszczerości, np. kazus więźnia, który powołując się na swój rastafarianizm sprzeciwiał się wewnątrzwięziennym przepisom zabraniającym nosić długą brodę w sytuacji, gdy zdarzało mu się wcześniej golić brodę¹⁰², przypadek więźnia, który zanim zażądał z przyczyn religijnych diety wegetariańskiej, poprzednio jadał mięso¹⁰³ czy kazus więźnia, który przekonania religijnymi tłumaczył

⁹⁷ Nadmienić można, że obwiniony w toku postępowania utrzymywał, że nigdy nie drukował materiałów z treściami erotycznymi.

⁹⁸ Decyzja ETPC z dnia 31 stycznia 2012, *Kovalkovs v. Łotwa*, skarga nr 35021/05 (pkt 57).

⁹⁹ *Shaheed–Muhammad*, 393 F. Supp. 2d 92.

¹⁰⁰ *Sepulveda v. Borne Holding Co*, 2010 WL 5345127 (NJ Super 2010).

¹⁰¹ *Dobkin v. District of Columbia*, 194 A.2d 657, 659 (D.C. 1963).

¹⁰² *Reed*, 842 F.2d 963.

¹⁰³ *Shaheed–Muhammad*, 393 F. Supp. 2d 91.

swój sprzeciw przed pobraniem mu krwi do badań DNA w sytuacji, gdy wcześniej zażywał dożylnie narkotyki i tatuował się¹⁰⁴.

Ad b) Posiadanie wiedzy religijnej w przedmiocie tej religii czy wyznania, w których swoje umocowanie mają przywoływane przekonania religijne.

Nie sposób tego kryterium rozumieć w kategoriach drobiazgowej znajomości doktryny czy nauczania wyznawanej religii. Bardziej chodzi o wiedzę co do „najbardziej podstawowych założeń religii, poprzez które wyraża się jej istota”¹⁰⁵. Sala rozpraw i postępowanie sądowe nie jest bowiem miejscem i czasem właściwym do sprawdzania teologicznej erudycji strony postępowania. Dla potrzeb ustalenia szczerości osoby powołującej się na wolność religijną sąd władny jest jednak poczynić rozpoznanie co do posiadania przez nią informacji w przedmiocie głównych założeń rzekomo wyznawanej religii i/lub konkretnej normy religijnej, z którą związane są dochodzone przez nią roszczenia. Zakres dociekań w tym względzie nie może być zbyt szeroki także ze względu na brak wszechstronnej wiedzy religijnej po stronie samego sędziego.

Należy przyjąć, że kryterium to w innym stopniu znajduje zastosowanie do poszczególnych religii. W przypadku tych mniej zhierarchizowanych, sformalizowanych i wewnątrznie jednorodnych, trudno bowiem zestawiać przekonania danego wyznawcy ze sprecyzowaną obiektywną doktryną jako punktem odniesienia.

W jurysprudencji, orzecznictwie oraz wytycznych niektórych podmiotów (np. UNHCR) czasami podnosi się, że celem weryfikacji religijnej szczerości należy zadawać otwarte pytania narracyjne odnośnie do roli czy znaczenia religii w życiu danej osoby, jej tożsamości religijnej czy sposobu przeżywania przez nią religii, a nie te o charakterze „podręcznikowym” obliczone na poznanie prawd wiary (np. znajomość 10 przykazań Bożych) czy religijnie doniosłych faktów historycznych (np. miejsce urodzenia Jezusa Chrystusa)¹⁰⁶. Przykładowo w jednej ze spraw ETPC za wystarczający dowód szczerości skarżącego wskazał to, iż „przedstawił (on) spójny opis sposobu, w jaki zachowywał swoją wiarę buddyjską”¹⁰⁷.

¹⁰⁴ U.S. v. Zimmerman, 514 F.3d 851, 854 (9th Cir. 2007).

¹⁰⁵ Stanowisko Macedońskiego Sądu Konstytucyjnego, podają za: Kostas v. Macedonia (pkt 23).

¹⁰⁶ Guidelines on... (pkt 11 i 12). Por. M. Kagan, Refugee Credibility Assessment and the “Religious Imposter” Problem: A Case Study of Eritrean Pentecostal Claims in Egypt, Vanderbilt Journal of Transnational Law 2010, vol. 43, nr 5.

¹⁰⁷ Wyrok ETPC z dnia 17 grudnia 2013 r., Vartic v. Rumunia (Nr 2), skarga nr 14150/08 (pkt 46).

Kwestia natury stawianych pytań jest warunkowana przyjętym rozumieniem istoty religii (podejście esencjonalistyczne wobec funkcjonalistycznego). Odrzucenie czysto subiektywistycznego rozumienia religii i potraktowanie doktryny za jej immanentną część składową czyni zasadnym zadawanie pytań o charakterze „podręcznikowym”, a nie narracyjnym.

Należy mieć jednak na uwadze, że w ramach jednej i tej samej religii, a nawet wyznania, mogą występować różne nurty, np. konserwatywny czy liberalny judaizm, w ramach których w poszczególnych kwestiach zajmowane jest niejednorodne stanowisko. Te „wewnątrzreligijne różnice (...) nie są rzadkością wśród wyznawców określonej wiary”¹⁰⁸.

Ad c) Gotowość poniesienia pewnych ciężarów w celu możliwości uchylenia się od obowiązku postrzeganego za sprzeczny z wyznawaną wiarą.

Gotowość poniesienia pewnych uciążliwości w zamian za możliwość postąpienia w zgodzie z przekonaniem religijnym uwiarygadnia szczerłość tych przekonań. W argumentie *quid pro quo* chodzi o to, że wyznawca chce podjąć alternatywne ciężary czy zadania o porównywalnej dolegliwości – wobec tych, z których pragnie się zwolnić – lecz dla niego akceptowalne, gdyż neutralne z punktu widzenia religijnych wymagań¹⁰⁹. Przykładowo poborowy z powodu religijnego sprzeciwu sumienia odmawia służby wojskowej, lecz w zamian odbywa służbę zastępczą. Na szczerłość wyznawcy tym bardziej wskazuje okoliczność, gdy dla wierności religijnemu sumieniu jest gotowy ponieść większy ciężar aniżeli ten, od którego chce się uchylić, np. poborowy odbywa służbę zastępczą w wymiarze czasowym dłuższym od służby zasadniczej czy z dala od miejsca zamieszkania¹¹⁰. Jak odnotował w jednym z orzeczeń Naczelny Sąd Administracyjny, w ocenie Europejskiej Komisji Praw Człowieka „dłuższy okres zastępczej służby wojskowej w państwach, w których jest ona dopuszczalna, nie narusza Konwencji, gdyż może przyczynić się do weryfikacji przez władze determinacji i *autentyczności przekonań* osób, uchylających się od odbycia służby zasadniczej”¹¹¹. Innym przykładem może być muzulmański pracownik sklepu, który uwiarygadnia prawdziwość swojej religijnie motywowanej prośby o dni wolne w piątek, akceptując w zamian pracę w – teoretycznie mniej atrakcyjne – soboty.

¹⁰⁸ Thomas, 450 U.S. 715.

¹⁰⁹ W. Sadurski, *Moral...*, s. 174.

¹¹⁰ Zob. wyrok ETPC z dnia 15 września 2016 r., *Papavasilakis v. Grecja*, skarga nr 66899/14 (pkt 40).

¹¹¹ Wyrok NSA z dnia 30 października 2008 r., sygn. II OSK 1227/07, LEX nr 515133.

Kryterium *quid pro quo* w ograniczonym zakresie może mieć zastosowanie. Po pierwsze, w wielu przypadkach wymiana taka z przyczyn obiektywnych nie wchodzi w grę. Gdyby w kazusie z muzułmańskim pracownikiem nieżyczącym sobie pracy w piątki zastąpić pracownika sklepu nauczycielem szkoły podstawowej, to alternatywa w postaci pracy w soboty staje się niemożliwa¹¹². Po drugie, często nieoczywiste jest oszacowanie, czy zastępczy obowiązek rzeczywiście może uchodzić za równoważny, a zatem stanowiący rekompensatę dla interesów beneficjenta realizacji pierwotnego obowiązku (państwa, strony trzeciej)¹¹³.

Ad d) Brak innej pierwszorzędnej korzyści niż ta polegająca na pozostaniu w zgodzie z religijnie ukształtowanym sumieniem.

Ryzyko nieszczerzego powoływania się na wolność religijną pojawia się wówczas, gdy w grę wchodzi odniesienie w ten sposób jakiejś niereligijnej korzyści, np. korzyści podatkowe czy uniknięcie służby w wojsku. Sąd na wstępie powinien rozważyć, czy w konkretnym przypadku hipotetycznie może mieć w ogóle miejsce „ukrycie świeckich interesów za zasłoną religijnej doktryny”¹¹⁴, a więc czy istnieje jakaś niereligijna zachęta do czynienia roszczeń danego typu atrakcyjna dla osoby niewierzącej. Relewantną okolicznością jest także to, czy osoba niewierząca bez fałszywego powoływania się na wolność religijną może osiągnąć taką samą bądź porównywalną korzyść co wyznawca.

Brak potencjalnego ukrytego motywu (interesu) sprawia, że prawdopodobieństwo nieszczerości jest małe. W jednej ze spraw amerykański sąd uznał, że trudno doszukać się jakiegoś innego powodu niż deklarowana chęć pozostania w zgodzie z własnymi przekonaniami religijnymi, odmówienia przez więźnia poddania się badaniu przesiewowemu na gruźlicę, skoro następstwem takiej odmowy było odbywanie kary więzienia w warunkach zaostrożonych rygorów medycznych (tylko raz w tygodniu na czas zaledwie 10 minut więzień taki mógł opuścić swoją celę, aby wziąć prysznic)¹¹⁵. W orzecznictwie strasburskim podniesiono z kolei, iż trudno wskazać jakieś inne niż religijne motywy stojące u podstaw sprzeciwu wobec posiadania numeru identyfikacji podatkowej¹¹⁶.

Sama obecność potencjalnego ukrytego motywu absolutnie nie wystarczy jednak do przyjęcia nieszczerości, jak choćby w przypadku służ-

¹¹² Ahmad v. Inner London Education Authority, (1978) QB 36, (1977) 1 All ER 574.

¹¹³ A. Hamblen, *Establishing...*, s. 151.

¹¹⁴ Int'l Soc'y for Krishna Consciousness, 650 F.2d 441.

¹¹⁵ Jolly, 76 F.3d 468, 476–477.

¹¹⁶ Skugar i Inni v. Rosja.

by wojskowej. Nawet realna obecność takiego motywu niekoniecznie przesądza o nieszczerości, skoro ten motyw może towarzyszyć szczerym przekonaniom religijnym, np. noszenie brody przez więźnia jako realizacja religijnego nakazu, jak i dyktowane chęcią wyglądanie przystojnie. Na nieszczerłość wskazuje sytuacja, gdy występuje wyłącznie ukryty motyw (interes), a nie ten religijny¹¹⁷.

Ukryta korzyść stojąca u podstaw nieszczerego powoływania się na wolność religijną może być różnorakiej natury, nie zawsze sprowadzając się do charakteru materialnego. Przykładowo w orzecznictwie amerykańskim zwraca się uwagę, że osadzonym zdarza się pod szyldem wolności religijnej formułować pod adresem władz więziennych określone roszczenia, np. co do diety, „jedynie po to, by nękać personel więzienia”¹¹⁸.

Kwestią sporną tak w nauce prawa, jak i orzecznictwie jest wywodzenie nieszczerości z niezgodności danego twierdzenia (roszczenia) z przekonaniami czy praktykami współwyznawców i/lub władz religijnych. O ile jedni autorzy odrzucają to kryterium¹¹⁹, o tyle inni dopuszczają je, choć nie jako samoistnie przesądzające o nieszczerości¹²⁰. W większym stopniu kryterium to należy łączyć z kwestią tego, czy w konkretnym przypadku mamy w ogóle do czynienia z przekonaniami lub praktykami religijnymi, a nie tyle z ich szczerością. Jego dopuszczalne przyjęcie w ramach rozważań nad szczerością, a nie w ramach kryterium wystąpienia systemu religijnego jest konsekwencją opowiedzenia się za subiektywistycznym rozumieniem religii. W jednej ze spraw ETPC uznał, że „interpretacja Biblii, której trzymają się skarżący, wydaje się sprzeczna ze stanowiskiem wyrażonym przez Święty Synod Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej w oświadczeniu z dnia 7 marca 2000 r. Jednakże wobec braku jakichkolwiek oznak nieszczerości ze strony skarżących Trybunał przyjmuje, że odrzucenie przez nich oznaczeń pochodzenia technologicznego z powodów religijnych może co do zasady kwalifikować się do ochrony na podstawie art. 9 Konwencji”. Skarżący zajmowali odosobnione wśród wiernych prawosławnych stanowisko, w myśl którego numer podatnika jest zwiastunem znaku Antychrysta, o którym mowa w Apokalipsie św. Jana (Ap. 13:15–16)¹²¹.

Jakkolwiek sprawozdawcze odniesienia do doktryny religijnej mogą być pomocne w ocenie szczerości wyznawcy, to wysoce ryzykownym byłoby kwestionowanie szczerości tylko na tej podstawie, że mniejszość wyznaw-

¹¹⁷ T. Wolff, True..., s. 266–68.

¹¹⁸ Reed, 842 F.2d 963.

¹¹⁹ T. Wolff, True..., s. 274.

¹²⁰ N. Chapman, Adjudicating..., s. 1238.

¹²¹ Skugar i Inni v. Rosja.

ców danej religii podejmuje określone praktyki czy żywi określone poglądy. Rację ma ETPC wskazując, że z faktu, iż mniejszość wyznawczyń islamu nosi burki, nie można wywodzić, że kobiety, które je noszą, czynią to z innych powodów niż religijne¹²². Równie trafnie Sąd Najwyższy USA konstatuje, że „gwarancja wolności wyznania nie ogranicza się do wierzeń, które są podzielane przez wszystkich członków religijnej grupy”¹²³.

Kolejnych wskazówek co do wyznaczników szczerości (nieszczerości) wyznawcy dostarcza orzecznictwo amerykańskie. Obok wspomnianych powyżej kryteriów bierze się pod uwagę także takie czynniki jak długość przynależności do danego wyznania bądź żywienia konkretnego przekonania religijnego. Im dłuższy okres, tym większa wiarygodność wyznawcy¹²⁴. Czy uprzednio osoba powoływała się na dane przekonanie i czy czyniła to konsekwentnie, czy też zmieniła zdanie w tej kwestii¹²⁵. Przykładowo w jednej ze spraw poborowy początkowo chciał uchylić się od służby wojskowej z powołaniem się na swój status rolnika, wprost kwestionując, jakoby pełnił funkcję duchownego, i odwołując się do względów religijnych („głosiciel Ewangelii”), gdy pierwotny wniosek nie został uwzględniony¹²⁶. Ważny może być też moment powołania się na przekonania religijne, czy nastąpiło to dopiero, gdy stało się jasne, że może to przynieść korzyść, np. osoba ujęta od dwóch lat w rejestrze poborowych dopiero w obliczu powołania do służby na wojnie zgłasza religijny sprzeciw sumienia¹²⁷.

Szczerść przekonania nie powinna być mylona z religijnością, „pobożnością”, „gorliwością”, „głębokością” wiary¹²⁸ i zmianami w tym zakresie. Okoliczność, że dana osoba rzadziej niż kiedyś uczęszcza do kościoła, nie jest dowodem na to, że jej religijny sprzeciw przed szczepieniami nie jest prawdziwy¹²⁹. Podobnie w kontekście szczerości religijnego sprzeciwu sumienia przed służbą wojskową drugorzędną kwestią jest to, czy poborowy regularnie brał udział w nabożeństwach bądź czytał Pismo Święte.

¹²² Wyrok ETPC (Wielka Izba) z dnia 1 lipca 2014 r., S.A.S. v. Francja, skarga nr 43835/11 (pkt 56).

¹²³ Thomas, 450 U.S. 708.

¹²⁴ Ackerman, 16 F.4th 181.

¹²⁵ In the interest of C.C. et al., Children, S22A0584 (Ga. 2022); Friedman, 75 Fed. Ok. 819.

¹²⁶ Witmer v. United States, 348 U.S. 375 (1955),

¹²⁷ U.S. v. Messinger, 413 F.2d 927, 928–30 (2d Cir. 1969). Podobnie Cohen v. Laird, 439 F.2d 866, 868 (4th Cir. 1971).

¹²⁸ C. McCrary, Sincerely held. American Secularism and Its Believers, Chicago 2022, s. 261 i 263.

¹²⁹ In the interest of C.C. et al., Children, S22A0584 (Ga. 2022).

W konkretnej jednak sprawie religijność może świadczyć o szczerości. Jeden z amerykańskich sądów przyjął nieszczerość więźnia, który domagał się odszkodowania z powodu niemożności uczestniczenia w religijnych nabożeństwach, gdyż podczas pobytu w zakładzie karnym nie wykazywał chęci, aby odwiedzała go w celi osoba duchowna, a będąc z kolei na wolności, wziął udział zaledwie w 5 nabożeństwach w ciągu roku¹³⁰. Brytyjski sąd jako kluczowy dowód konwersji osoby starającej się o azyl wskazał właśnie na jej religijne zaangażowanie w nową wspólnotę¹³¹.

W kontekście więźniów w orzecznictwie amerykańskim zakwestionowano wymóg posiadania świętych ksiąg czy innych dewocjonaliów jako dowodu prawdziwości deklarowanej religijnej afiliacji. Władze więzienne nie są władne, aby oceniać, które przedmioty stanowią miernik wiary religijnej, gdyż taka polityka byłaby „arbitralna i irracjonalna”¹³².

Szczerości nie podważa okoliczność, że dane przekonanie jest zarówno religijnej, jak i niereligijnej natury czy proveniencji, np. sprzeciw wobec szczepień¹³³. „Kategorie (te) nie wykluczają się wzajemnie”¹³⁴. Trudno też hermetycznie rozróżnić przekonania religijne, filozoficzne, polityczne, społeczne, kulturowe. W co najmniej niektórych przypadkach roszczenia o religijną akomodację są wynikiem sprzeciwu sumienia ukształtowanego przez różne czynniki, w tym religię¹³⁵.

W końcu kwestią inną od szczerości jest to czy dane wierzenie bądź praktyka są kluczowe na gruncie konkretnej religii oraz czy mają charakter obowiązkowy. Nie można kontestować szczerości twierdzeń wyznawcy tylko dlatego, że zachowanie, które chciałby podjąć nie jest przedmiotem obowiązku, jak np. dodatkowy post. Nie wchodząc w szczegóły, oba kryteria (waga i obligatoryjny charakter danego wierzenia czy praktyki) co do zasady w ogóle nie powinny samoistnie decydować o akomodacji religijnego roszczenia.

Swoją specyfiką charakteryzuje się też problematyka religijnej szczerości podmiotów zbiorowych, np. osób prawnych. Ocena szczerości przekonań religijnych deklarowanych przez podmioty tego typu dokonuje się w oparciu o czynniki obiektywne. O wiarygodności twierdzenia przedsiębiorstwa z branży handlowo-usługowej o kierowaniu się zasadami

¹³⁰ *Sourbeer v. Robinson*, 791 F.2d 1094, 1102 (3rd Cir. 1986).

¹³¹ *SA (Iran) v. Secretary of State for the Home Department* (2012) EWHC 2575 (pkt 24). Inny sąd brytyjski odmiennie uznał, że aktywne uczestnictwo w kościele nie jest ostatecznym dowodem autentyczności nawrócenia. *TF and MA v. The Secretary* (pkt 44).

¹³² *Wall v. Wade*, 741 F.3d 492, 492 (4th Cir. 2014).

¹³³ *In the interest of C.C. et al., Children*, S22A0584 (Ga. 2022).

¹³⁴ *Wiggins v. Sargent*, 753 F.2d 663, 666 (8th Cir. 1985).

¹³⁵ *N. Chapman, Adjudicating...*, s. 1234.

chrześcijańskimi mogą świadczyć takie okoliczności jak nieprowadzenie działalności gospodarczej w niedziele i utrata tym samym znacznych zysków, odmowa sprzedaży alkoholu, dokonywanie darowizn dla grup chrześcijańskich, wykupywanie reklam w prasie religijnej itp.¹³⁶.

7. Wnioski

Ponoszenie przez państwo, społeczeństwo i osoby trzecie kosztów akomodacji fałszywych religijnych roszczeń każe w przypadkach budzących *prima facie* wątpliwości poddać weryfikacji szczerść deklarowanych przez wierzącego przekonań religijnych, a nie ignorować pojawiające się obiekcje co do prawdopodobności wyznawcy. Podejścia takiego wymaga również troska o samą wolność religijną. Milcząca akceptowanie oszukańczego powoływania się na nią w dłuższej perspektywie czasu spowoduje generalną niechęć organów władzy i obywateli do uszanowania tej wolności także w odniesieniu do osób bezdyskusyjnie szczerze wierzących. W rezultacie dojdzie do obniżenia poziomu ochrony wolności religijnej.

Poszczególne omówione w artykule wyznaczniki szczerości czy nieszczerości przekonań religijnych, jakkolwiek niewątpliwie pomocne dla sądów i mające dla nich wartość instruktażową, nie mogą być stosowane w sposób schematyczny, zero-jedynkowo. Podzielić należy postulaty podnoszone tak w doktrynie, jak i orzecznictwie, aby weryfikacja szczerości religijnych przekonań odbywała się w „zniuansowany sposób”¹³⁷, bez nadmiernego rygoryzmu czy „wścibskości”¹³⁸, „z wycuciem” i pewną „sądową nieśmiałością”¹³⁹. Sąd powinien oceniać szczerść kontekstualnie z uwzględnieniem wszystkich okoliczności, a niedające się usunąć wątpliwości rozstrzygać na korzyść wyznawcy będącego stroną postępowania¹⁴⁰. Pewna zalecana powściągliwość w tym względzie wynika nie z hołdowania postawie laksyzmu (*anything goes*), lecz ze wskazanej ostrożności w osądzie, dyktowanej specyfiką religii i jej praktykowania.

¹³⁶ B. Adams, C. Barmore, *Questioning...*, s. 59–60. Por. C. Hardee, *Schrodinger's Corporation: The Paradox of Religious Sincerity in Heterogeneous Corporations*, *Boston College Law Review* 2020, vol. 61, nr 5, s. 1763–1818.

¹³⁷ A. Hamblin, *Establishing...*, s. 156.

¹³⁸ J. MacLure, C. Taylor, *Secularism...*, s. 98.

¹³⁹ Moussazadeh, 703 F3d 792.

¹⁴⁰ N. Mustafa, *The right...*, s. 240–241.

Bibliografia

1. Adams B., Barmore C., Questioning Sincerity: The Role of the Courts after Hobby Lobby, *Stanford Law Review* 2014, vol. 67.
2. Brady K., Comment, Religious Sincerity and Imperfection: Can Lapsing Prisoners Recover Under RFRA and RLUIPA?, *University of Chicago Law Review* 2011, vol. 78.
3. Brzozowski W., Sprzeciw sumienia wobec świadczeń na rzecz obrony, *Przegląd Sądowy* 2022, nr 3.
4. Chapman N., Adjudicating Religious Sincerity, *Washington Law Review* 2017, vol. 92, nr 3.
5. Dhillon J., Section 12: Religious Discrimination, https://www.eeoc.gov/laws/guidance/section-12-religious-discrimination#_ftn48.
6. Dyda D., Analiza tendencji w orzecznictwie Sądu Najwyższego USA w zakresie ochrony wolności sumienia i wyznania, <https://ordoiuris.pl/wolnosc-sumienia/analiza-tendencji-w-orzecznictwie-sadu-najwyzszego-usa-w-zakresie-ochrony-wolnosc>.
7. Esbeck C., After Espinoza. What's Left of the Establishment Clause?, *The Federalist Society Review* 2020, vol. 21.
8. Falski J., Nowe tendencje interpretacyjne w orzecznictwie ETPC z zakresu prawa do wolności myśli, sumienia i religii, *Studia Prawnicze* 2018, nr 2.
9. Golemboski D., Religious Sincerity and the Reasons for Religious Freedom, *Political Research Quarterly*, vol. 73, nr 4.
10. Greenawalt K., *Religion and the Constitution. Vol. 1: Free Exercise and Fairness*, New York 2006.
11. Greenhouse L., Should Courts Assess the Sincerity of Religious Beliefs?, <https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2022/05/supreme-court-sincere-religious-belief-coach-kennedy/629737/>.
12. Hamblar A., Establishing Sincerity in Religion and Belief Claims: A Question of Consistency, *Ecclesiastical Law Journal* 2011, vol. 13, nr 2.
13. Hardee C., Schrodinger's Corporation: The Paradox of Religious Sincerity in Heterogeneous Corporations, *Boston College Law Review* 2020, vol. 61, nr 5.
14. Kagan M., Refugee Credibility Assessment and the "Religious Imposter" Problem: A Case Study of Eritrean Pentecostal Claims in Egypt, *Vanderbilt Journal of Transnational Law* 2010, vol. 43, nr 5.
15. Lowenthal K., Reiner Platt E., In Defense of the Sincerity Test, (w:) K. Vallier, M. Weber (red.), *Religious Exemptions*, Oxford 2018.

16. Maclure J., Taylor C., *Secularism and Freedom of Conscience*, Cambridge–London 2011.
17. Maroń G., *Sądy, sędziowie i religia*, Rzeszów 2022.
18. Maroń G., O pojmowaniu religii w polskim porządku prawnym, *Forum Prawnicze* 2021, nr 3.
19. C. McCrary, *Sincerely held. American Secularism and Its Believers*, Chicago 2022.
20. Moustafa N., The Right to Free Exercise of Religion in Prisons: How Courts Should Determine Sincerity of Religious Belief Under RLUI-PA, *Michigan Journal of Race & Law* 2014, vol. 20, nr 1.
21. Nelson J., Incarceration, Accommodation, and Strict Scrutiny, *Virginia Law Review* 2009, vol. 95, nr 8.
22. Noonan J., *How Sincere Do You Have to Be to Be Religious?*, *University of Illinois Law Review* 1988.
23. Ogilvie M., What's Sincerity Got to Do with it? Freedom of Religion in Canada, *Ecclesiastical Law Journal* 2012, vol. 14, nr 3.
24. Ogilvie M., And then there was one: freedom of religion in Canada – the Incredible Shrinking Concept, *Ecclesiastical Law Journal* 2008, vol. 10, nr 2.
25. Pepper S., Taking the Free Exercise Clause Seriously, *BYU Law Review* 1986, nr 2.
26. Riga P., Religion, Sincerity, and Free Exercise, *Catholic Lawyer* 1980, vol. 25, nr 3.
27. Sadurski W., *Moral Pluralism and Legal Neutrality*, Dordrecht 1990.
28. Su A., Judging Religious Sincerity, *Oxford Journal of Law and Religion* 2016, vol. 5, nr 1.
29. Weinrib S., An Exemption for Sincere Believers: The Challenge of *Alberta v. Hutterian Brethren of Wilson Colony*, *McGill Law Journal* 2011, vol. 56, nr 3.
30. Wolff T., True Believers? Sincerity and Article 9 of the European Convention on Human Rights, *European Constitutional Law Review* 2021, vol. 17.

Judicial assessment of the sincerity of religious beliefs

Abstract

The article deals with the issue of admissibility, legitimacy and, above all, criteria for judicial assessment of the sincerity of religious beliefs of a party to the proceedings, e.g. a conscript refusing to perform military service on the grounds of religious conscientious objection, a prisoner demanding a diet consistent with his declared religion, or a person applying for refugee status due to religious persecution. Firstly, it was pointed out that the fact that the state, society, and third parties bear the costs of accommodating claims falsely based on religious freedom justifies the need to verify the sincerity of the believer in doubtful cases. Secondly, it was pointed out that the assessment of whether a person actually holds certain religious beliefs is different from the unacceptable – because it violates the requirement of religious neutrality of the state – judicial assessment of the truth (truthfulness) of these beliefs. Thirdly, several determinants of sincerity were analysed, such as the compliance of the believer's beliefs with his conduct, possession of appropriate religious knowledge, readiness to bear certain burdens in exchange for the possibility of not betraying his faith, or the lack of ulterior non-religious motives for invoking religious freedom. The author, defending the possibility of assessing the sincerity of religious beliefs by the judiciary, at the same time advocates that the courts should make this assessment contextually, and, as part of a certain restraint, resolve irremovable doubts in favor of the believer.

Key words

Sincerity, freedom of religion, accommodation of religious beliefs, case law.